

**9-mavzu: XIX asrning 2-yarmi XX- asrda jahon pedagogika fanining rivoji.
K.D.Ushinskiyning pedagogik merosi.**

Mashg'ulot rejasi:

1. XIX asrning oxiri – XX asrda G'arbiy Yevropa, AQSh, Rossiyada reformatorlik pedagogikasi va uning asosiy yo'nalishlari.
2. M.V.Lomonosov va uning rus pedagogikasi va maktablar rivojidadagi o'rni.
3. L.N.Tolstoyning pedagogik qarashlari.
4. K.D.Ushinskiyning didaktik qarashlari va pedagogik merosi.

Adabiyotlar:

1. Хошимов К., Нишонов С., Иномова М., Хасанов Р. Педагогика тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
2. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – T.: O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005.
3. Xasanboyev J, To'raqulov X., Xaydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: Fan va texnologiya, 2008.
4. Niyozov G'., Axmedova M. Pedagogika tarixidan seminar mashg'ulotlari. – T.: NOSHIR, 2011.
5. Нишонов С. Комил инсон тарбияси. – Т.: ИСТИҚЛОЛ, 2003.
6. Ma'naviyat yulduzlari (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar). – T.: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1999.

XIX asrning oxiri – XX asrda G'arbiy Yevropa, AQSh, Rossiyada reformatorlik pedagogikasi va uning asosiy yo'nalishlari

Reformatorlik pedagogikasining asosiy yo'nalishlari:

1. Mehnat maktablari tarafdorlarining harakatlari.
2. Harakatlar pedagogikasi.
3. Badiiy tarbiya.
4. Individual pedagogika.
5. "Fuqarolik tarbiyasi" pedagogikasi.

Reformatorlik pedagogikasining ijtimoiy-iqtisodiy omillari: 1. Ishlab chiqarishning murakkab texnika bilan ta'minlanishi. 2. Tabiiy-matematik kadrlar jamoasiga bo'lgan ehtiyoj. 3. Malakali raqobatbardosh ishchilarga bo'lgan ehtiyoj.

Nemis pedagogi Georg Kershenshteynning pedagogik nazariyasi:

1. Maktab bolalarning ikkita ehtiyojini qoniqtirishi zarur: idrok etish va ijod qilish. 2. Nafaqat so'z, kitob yordamida, balki amaliy tajriba vositasida o'rganish zarur. 3. Ko'pchilik bolalarning qo'l mehnati – ularning har tomonlama rivojlanish maydoni. 4. "Faqat kitob emas, balki ijodiy ish bolalarni uyqu va lanjlikdan xalos ettuvchi". 5. Mehnat maktabida o'qitishning asosiy metodi: ximiya, fizika fanlari bo'yicha laboratoriyalarda, metal, daraxtlarga ishlov beradigan amaliy mashg'ulotlarda, jonli burchaklarda, rasm chizish sinflari, er maydonchalaridagi mustaqil ishlar. 6. Maktab ishida "ma'naviy umumiylik" uning ijtimoiy ahamiyati. Asari: "Kelajak maktabi–mehnat maktabi".

Djon Dyuning pedagogik kontsepsiyasi. XX asr boshlarida, chet el va ayniqsa amerika pedagogikasida maktab ta'limi masalalari bo'yicha pragmatik (yunoncha «pragma» – harakat, amaliyot) g'oyasi keng tarqaldi. Pedagogikada mashhur pragmatizm tarafdori Djon Dyui (1859-1952 yillar) maktab ta'limining o'zkontsepsiyasini yaratishga ko'p urindi. Bu yo'nalishlar vakillari (Dj.Dyui, G.Kershenshteyner) o'qitish bu o'quvchining "tajribasini qayta tashkil etish" uzluksiz jarayoni deb hisoblaydilar.

O'qitishni Dyui kundalik hayotdan olingan amaliy masalalarni hal etishga oid bolalar faoliyatini tashkil etish sifatida tushunadi. Bu nazariyaning asosiy boshlang'ich qoidalari quyidagilardan iborat deb hisoblangan: "Oldindan tuzilgan o'quv kurslari kerak emas", "O'qitish materiallarini bolaning tajribasidan olish kerak", "Bola o'qitishning sifati kabi miqdorini ham belgilashi kerak", "Bajarish yordamida o'qitish – maktabda asosiy metod". Shunday qilib, Dyui maktabda ta'lim va alohida fanlar aniq belgilangan mazmuni zarurligini rad etadi, ilmiy ta'limni tan olmaydi va o'qishni tor hamda o'quvchilarning qiziqishlariga asoslangan praktitsizmidan iborat hisoblaydi. Asari: "Maktab va jamiyat".

"Harakatlar pedagogikasi" kontseptsiyasi ko'p jihatdan Dj.Dyuining falsafiy (pragmatizm) va psixologik qarashlarining oqibati hisoblanadi. Uning muallifi, reformatorlardan biri nemis pedagogi Vilgelm AvgustLay (1862-1926 yillar) bilim olish jarayonida ko'zga tashlanuvchi quyidagi uch bosqichni ko'rsatadi: idroketish, qayta ishlabchiqish, ifoda etish. Bilimlarni formallashtirish metodlari: amaliy va ijodiy ishlar, tajriba, illyustratsiya, ganjkorlik, o'yin, ashula aytish, sport, raqs tushish. Asari: "Harakat maktabi".

M.V.Lomonosov va uning rus pedagogikasi va maktablar rivojidadagi o'rni

Mixail Vasilevich Lomonosov — rus tabiatshunos olimi, rus adabiy tilining asoschisi,shoir, rassom, tarixchi. Moskvada, Kievda (1734), so'ngra Peterburg akademiya universitetida o'qigan (1735). 1736 yildan Germaniyaning Merburg va Frayburg universitetlaridakimyo va metallurgiya fanlaridan ta'limolgan. Peterburg Fanlar Akademiyasining birinchi akademigi(1745). 1748 yilda Rossiya Fanlar Akadeemiyasi qoshida1-kimyoviy labooratoriyaga asos solgan. 1755 yildaLomonosovningtashabbusi bilan Moskva univeersiteti tashkil etilgan (keyinchalik unga Lomonosovnomiberilgan). Moddalarning atom-molekulyartuzilishihaqidagitushunchalarnirivojlantirgan, kimyoviyreaktsiyalarda massaningsaqlanishqonuninitopgan (1756), korpuskulyar (atom-molekulyar) ta'limoti asoslarinitaklifetgan (1741 — 50). Venera sayyorasida atmosfera mavjudligini aniqlagan (1761).Falsafiy va grajdanlik ruhidagi rusodasining ijodkori. Dostonlar, she'riynomalar, tragediyalar va hajviy asarlar,fundamental filologik tadqiqotlarhamda rus tilining ilmiy grammatikasi muallifi. Ranglar haqidagi nazariyani olg'a surgan. Bir qancha optik asboblaryasagan. Mozaika san'atini rivojlantirgan, smaltalar ishlab chiqarishga katta hissaqo'shgan, shogirdlari bilan birga koshinkor naqshlarning yangi turlarini taklifetgan. Shvetsiya Fanlar Akademiyasi (1760), Bolonya FA(1764) faxriy a'zosi.

Lev Nikolaevich Tolstoyning pedagogik qarashlari

Lev Nikolaevich Tolstoy(1828.28.8(9.9), Tula guberniyasi Yasnaya Polyanaqishlog'i — 1910.7(20). 11, Lipetsk viloyati, hoz. Lev Tolstoy bekati; Yasnaya Polyanada dafn etilgan) — rus yozuvchisi, ma'rifatpari.Rossiyadagi kadimiy dvoryanlar sulolasidan, graf. Peterburg Fanlar Akademiyasining muxbir a'zosi (1873), faxriy akademigi (1900). 1844-47 yillarda Qozon universitetining arab-turk vahuquqshunoslik fakultetlarida o'qigan. 1851-53 yillarda Kavkazda bo'lib, janglarda ishtirok etgan. 1854 yilda Dunay armiyasiga yuborilgan; iltimosiga ko'ra, qamaldagi Sevastopolga o'tkazilgan. Qrim urushida qatnashgan. Tolstoy 1855 yilda Peterburgga borib, N.A.Nekrasovnnng «Sovremennik» («Zamondosh») jurnali va jurnal atrofidagi yozuvchilar (I.S.Turgenev, I.A.Goncharov, N.G.CHernishevskiy va boshqalar) bilan hamkorlik qilgan. Bolalik kezlarida rus va arab xalq ertaklari, A.S.Pushkin she'rlari, shuningdek, Yusuf haqidagi Injil rivoyati ta'sirida she'rlar yozgan. Birinchi yirik asari — «Inson kamolotining to'rt davri» avtobiografik asari («Bolalik», 1852; «O'smirlik», 1852-54; «YOshlik», 1855-57; «Yigitlik», yozilmay qolgan). Urush lavhalari va askarlarning maishiy turmushi Tolstoyning «Sevastopol hikoyalari» (1855) to'plamiga kirgan hikoya va ocherklarida o'z ifodasini topgan.

50-yillar Tolstoy ruhiy hayot lavhalari va maishiy turmush tafsillarini tarixiy voqealarning keng manzarasi, hayotning axloqiyfalsafiy asoslari tasviri bilan uyg'unlashtirishga harakat qiladi. Tolstoy ijodida shakllana boshlagan bu ijodiy tamoyil «Kazaklar» qissasi (1863)da, ayniqsa, yaqqol ko'rinadi. Bu asarda o'z in'ikosini topgan xalq hayoti mavzui va voqelikning epik tasviri Tolstoyning 60-yillar ijodida yanada teranlashadi.

Rus va jahon adabiyoti xazinasidan mustahkam o'rin olgan «Urush va tinchlik» (1863-69) epopeyasi Tolstoyning 60-yillarda ijodiy kamolotga erishganidan shahodat beradi. YOzuvchi «Urushva tinchlik» romani bilan o'z davrida ro'y bergan va o'zi shaxsan guvoh bo'lgan voqealarga faol munosabat bildirgan. Eng muhimi, u Napoleonning 1805-1807 va 1812-1814 yillardagi harbiy yurishlari mavzuiga murojaat etib, ko'plab qahramonlar ishtirok etgan epik voqealar bilan birga qahramonlarning ruhiy tasvirlari ilk bor katta mahorat bilan uyg'unlashgan tarixiy roman janrini yaratdi. Holbuki, 19-asr o'rtalarida epik asarlar davri o'tdi, degan fikrlar keng tarqalgan, 60-yillarda rus jamiyatida kuch ola boshlagan sinfiy ziddiyat va kurashlar esa «Urush va tinchlik»dek epopeyaning maydonga kelishi uchun unumli zamin bo'la olmas edi. 1812 yillarda Rossiyaning Napoleon qo'shinlari tomonidan bosib olinishi mumkinligi bir-biri bilan kelisha olmagan turli tabaka va sinflarni dushmanga karshi kurash shiori ostida birlashtirdiki, Tolstoyning rus xalqi ongidagi ana shu uyg'onishga murojaat etishi «Urush va tinchlik» romanining yuzaga kelishi uchun hayotbaxsh zamin vazifasini o'tadi.

Tolstoyning 70-yillar ijodida «Anna Karenina» romani alohida mavqega ega. «Urush va tinchlik»dan bu romanni yozguniga qadar bo'lgan davrda Tolstoyning rus jamiyatidagi ijtimoiy tenglik va adolat to'g'risidagi orzu umidlari ro'yobga chiqmadi. 60-yillardagi islohot yozuvchi kutgan natijani bermadi. Mazkur romanda Tolstoyning jamiyat hayotida kechayotgan noxush jarayonlar haqidagi iztirobli o'ylari aks etdi. Romanda Kareninlar, Oblonskiylar va Levinlardan iborat 3 oilaning bir-biri bilan chatishgan, ammo mustaqil syujet chizig'iga ega bo'lgan tarixi tasvir etilgan. Tolstoy aksar rus yozuvchilaridek, nasroniy diniga katta e'tiqod qo'ygan, hayotda ro'y berayotgan voqealarga va kishilarning xatti-harakatlariga ham shu din nuqtai nazaridan yondashgan.

70-yillarda ruhiy iztirob iqlimida yashagan Tolstoy o'z hayot yo'lini qayta nazardan o'tkazdi va shu jarayonda ijtimoiy kelib chiqishi, tarbiyasi va hayot yo'li bilan bog'liq jamiyat qatlamining ma'naviyasoslari yolg'onga asoslangan, degan xulosaga keldi. Uning bunday qarashlari «Iqornoma» (1880) va «E'tiqodim nimada?» (1884) asarlarida o'z ifodasini topdi. T.ning shu davrda yozgan asarlariorasida «Ivan Ilichning ulimi» (1886), «Kreytser sonatasi» (1889) qissalari, ayniqsa, e'tiborga loyiq.

Tolstoy 80-yillarda dramaturgiya janrlarida ham ijod qilib, «Zulmat hokimiyati» (1886) dramasi va «Ma'rifat mevalari» (1890) komediyasini yozadi. Bu asarlarda qishloq axlidagi jaholat, shahar madaniyatining qishloqqa ko'rsatayotgan salbiy ta'siri katta badiiy kuch bilan tasvirlangan.

Tolstoy 1859-1862 yillarda krestyan bolalari uchun maktab ochadi. Tolstoyning pedagogik kontseptsiyasi asosini «erkin tarbiya» g'oyasi tashkil etadi. Tolstoyning fikricha, ideal maktab – bu erkin hamkorlikka asoslangan, ya'ni o'qituvchi bilimlarni taqdim etadi, o'quvchilar uni erkin tarzda idrok etishadi. Bunday maktabning asosiy funktsiyasi – erkin ta'lim berishdir. Tolstoy pedagogik kontseptsiyasidagi etakchi tamoyil bolalarning o'ziga xosligini hisobga olishdir.

K.D.Ushinskiy 1824 yil 19 fevralda Tula shahrida tug'ildi. Ushinskiy bolalik va o'smirlik davrlarini Chernigov gubernasiga qarashli Novgorod-Seversk shahri yaqinida bo'lgan otasining katta bo'lmagan erida o'tqazadi.

22 yoshdan boshlab Ushinskiy Yaroslavl'dagi adliya liseyida ensiklopediya, qonunshunoslik, davlat huquqi va moliya fanlari kafedrasida professorlik vazifasida ishlay boshladi.

K.D.Ushinskiy o'qituvchilik va professorlik faoliyati davrida hamma bilimini talabalarga berishga, ularda ilm-fanlarni qunt bilan, jiddiy suratda o'qish havasini to'g'irlashga, ularda xalqqa muhabbat, unga xizmat qilish uchun tayyor turishi hissasini tarbiyalashga intiladi. Ushinskiyning taraqqiyparvarlik faoliyatini ko'rolmagan reaksion kayfiyatdagi professorlar, lisey rahbarlari, ichki ishlar vazirligining xodimlari uning ustidan hukumatga chaqiq xati yozdilar, K.D.Ushinskiyning fikri mavjud tuzumga noto'g'ri, buzuvchi, xavfli kishi deb tuhmat toshi otilgan.

1884 yilda Yevropada bo'lib o'tgan inqiloblar podsho hukumatini chuchitadi. Podsho hukumati shubhali kishilarni ta'qib ostiga ola boshlaydi. Shu jumladan Ushinskiy ham 1849 yilda liseydan "yomon otliq" qilib ishdan bo'shatiladi. Shundan so'ng u moddiy jihatdan qiynaladi. Shu yillari o'z zamonasi uchun mashhur bo'lgan "Zamondosh ("Sovremennik")" va "O'qish uchun kutubxona" ("Biblioteka dlya chiteniya")" jurnallarida adabiy xodim bo'lib ishlaydi, chet tillarini (ingliz tili) o'rganadi. Chet tillardagi asarlarni rus tiliga tarjima qiladi.

1859 yilda Ushinskiy Smolniiy aslzoda qizlar institutida o'qituvchi va inspektorlik vazifasida ishga o'tadi. Bu o'rta ma'lumot beradigan maktab yopiq o'quv yurti bo'lgan, bunda qizlar ta'lim va tarbiya olganlar. Ushinskiy institutga ishga borgach tubdan islohotlar o'tkazadi.

1860-61 yillarda «Xalq maorifi ministrligi» jurnaliga rahbarlik qildi, quruq, kishilarni qiziqtirmaydigan umumiy jurnalni ilmiy pedagogika jurnaliga aylantirdi.

K.D.Ushinskiyning tarbiya nazariyasi falsafa, filologiya, pedagogika, psixologiya, anatomiya, fiziologiya, tarix fanlari qonuniyatlariga asoslanadi.

Uning fikricha, tarbiyaning vazifasi yoshlarni har tomonlama rivojlantirishdan iborat: tarbiyachi va o'qituvchilar tarbiyaning prinsipini, qoidalarini o'rganishlari kerak va shu bilan birga ana shu qoida va qonunlarni amaliyotga qo'llay bilishlari kerak.

Ushinskiy "Inson tarbiya predmeti sifatida" nomli asarida tarbiyaning psixologik asoslarini ishlab chiqdi. Bu asar pedagogik-psixologik asardir. Chunonchi, sezgilarning fiziologik asoslari: xotira, idrok, nutq, tafakkur kabi psixik jarayonlar va ularning rivojlanishi yoritilgan. Bu asarda psixik hodisalarning ro'y berishi haqida xulosalar chiqariladi.

K.D.Ushinskiy pedagogik tizimga xalqchilik prinsipini asos qilib olgan. Ushinskiy tarbiyaning xalqchilligi degan iborani xalqning barcha bolalarini maktabda o'qitish, ona tilini ta'limning asosi qilib olish, bolalarga o'z vatanlari tarixidan, geografiyasidan, tabiatidan keng bilim berish deb bildi. Xalq ruhi bilan sug'orilgan tarbiya bolalarga vatanga muhabbat, vatan oldidagi burchlarini sezish hissini o'stirish va butun kuchlarini vatan, xalq xizmatiga qaratilgan bo'lishi lozim.

Har bir avlod o'z xis tuyg'ularini, tarixiy voqialar, diniy e'tiqod, maslak natijalarini, boshidan kechirgan qayg'u va xursanchiliklarini ona tili xazinasiga qo'shadi. Xalq butun ma'naviy xayoti natijalarni ehtiyot qilib o'z tilida saqlab keladi. Til bor ekan, xalq ham bor, xalqning hayot ekanligini til orqali bilish mumkin.

Bola ona tilini o'zlashtirganda tovush va birikmalarni bilibgina qolmasdan tushunchalar, fikrlar va tuyg'ular badiiy obrazlarni ham o'zlashtiradi.

Ushinskiy kishi kamolgaetgan bo'lishi uchun uning aqliy, jismoniy va axloqiy o'sishi bir-biriga uyg'un bo'lishi kerak deb bildi.

Ushinskiyning fikricha axloqiy tarbiyaning vositalari quyidagilar: 1. Ta'lim; 2. O'qituvchining shaxsiy namunasi yoshlar qalbiga quyosh nuridek ta'sir etadi. 3. E'tiqod bolalarda-e'tiqodni tarbiyalamay turib ular qalbini rivojlantirib bo'lmaydi. 4. O'qituvchining mohirligi bilan munosabatda bo'lishi (pedagogik odob). 5. Ogohlantirish. 6. Qiziqtirish va jazolash.

Ushinskiy insonning to'g'ri rivojlanishida zarur shart mehnat deb biladi. Mehnat moddiy boylik yaratadi, insonning aqliy, axloqiy va jismoniy jihatdan takomil-lashtiriladi, qadr-qimmatini oshiradi. U jismoniy mehnat bilan aqliy mehnatning birlashtirilishini talab qildi. "O'qish ham mehnatdir va mehnat bo'lib qoladi, ammo to'la ma'noli mehnat bo'lishi lozim" – deb hisoblaydi.

Ushinskiy didaktika sohasidagi qarashlarini "Onatili o'qitish yuzasidan qo'llanma, "Maktab-maorif ishlarini o'rganish uchun Shveysariya bo'ylab sayohat" maqolalarida bayon etdi.

Ushinskiyning fikricha ta'lim tamoyillari quyidagilar: 1) ta'lim bolalarning kuchi etadigan bo'lishi; 2) izchillik; 3) ko'rsatmalilik; 4) puxta va mustahkamlik.

Ushinskiy ko'rsatmalilik prinsipi kishining yoshi va psixologiyasidagi xususiyatlar nuqtai nazaridan asosladi. U ko'rsatmali vositalariga suratlar, kolleksiyalar, modellar va hokozolarni kiritgan.

Ushinskiy o'quv materialni anglab, puxta va mustahkam o'zlashtirishga katta e'tibor berdi. O'quv materiallarini takrorlashga doir metodikani ishlab chiqdi.

Ushinskiy ta'lim jarayonida ikkita bosqich borligini ko'rsatdi: birinchidan, bolalar o'qituvchining rahbarligi bilan buyum yoki hodisani kuzatadilar va shu buyum yoki hodisa xaqida umumiy tushuncha xosil qiladilar. Buning o'zi uchga bo'linadi: 1. Bolalar o'qituvchining rahbarligida buyum yoki hodisani bevosita o'zlashtiradilar. 2. O'qituvchining rahbarligida o'rganilayotgan buyum yoki hodisa to'g'risida olgan tasavvurlarini bir-biridan ajratadi, farq qiladi, solishtirib ko'radilar ular to'g'risida tushuncha xosil qiladilar. 3. O'qituvchi o'zi izoh berib, bolalar olgan tushunchalarni to'ldiradi, asosiy jihatlarini ikkinchi darajali jihatlardan ayirib, tushunchalarni bir tizimga soladi.

Ushinskiy "Rus tilining dastlabgi o'qitish" nomli maqolasida zarur metodik ko'rsatmalar berdi. Uning fikricha o'qitishning uch vazifasi bor: 1. Bolalarning nutqini o'stirish. 2. Bolalarni o'z tilidan foydalanishga o'rgatish. 3. Tilning mashqini o'zlashtirish. Bu vazifalar bir vaqtda bajariladi.

K. D. Ushinskiy o'qitish prinsipiga asoslangan holda boshlang'ich ta'limga doir darsliklar ham tuzdi:

1. Onatili darsligi – bu alifbedan boshlanadi, bunda bolalarning fikrini o'stirish va tasavvurlarini kengaytirish ko'zda tutilgan.

2. Bolalar dunyosi darsligi – bu 3-4 sinfga mo'ljallangan bo'lib, bunda bolalarga geografiya va tabiyotdan boshlang'ich ma'lumot berishi ko'zda tutilgan.

Ushinskiyning fikricha, o'qituvchi xalq orasida chiqqan bo'lishi kerak: u pedagogika va psixologiyani bilishi, pedagogik odob va mahoratlarga ega bo'lishi kerak. O'qituvchi o'z ustida mustaqil ishlab, ongini turli yangiliklar bilan boyitib borishi lozim.

Ushinskiy 1861 yilda “O'qituvchilar seminariyasining proekti” maqolasida boshlang'ich maktablar uchun o'qituvchilar tayyorlash tizimini taklifetdi. Xulosa qilganimizda, Ushinskiy Rossiyada maorif sohasida ko'p xizmat qildi. U «Rus dumboqchalarining do'sti», “Rus muallimlarining muallimidir”.